

CONVERSA

Domènec Moli

IMPRESSOR I CRONISTA
ESTABLERT DES DE
JOVE A OLOT, ÉS UN
GRAN APASSIONAT
DELS LLIBRES, LA
GASTRONOMIA I L'ART

PRIMERS RELLEUS

Salvador Vergés

RETRAT DE FAMÍLIA

**Cal Vigatà,
de la Pinya**

LA FAMÍLIA COLOMER
COMBINA EL TREBALL
DE L'EXPLOTACIÓ
AGRÀRIA AMB LA
ELABORACIÓ DE
FORMATGES

PERFILS

Jaume Ayats

NASCUT A VILAMARÍ,
HA DEDICAT LA
SEVA HISTÒRIA
CENTENÀRIA A LES
FEINES DE PAGÈS

Antònia Port

UNA VIDA REPARTIDA
ENTRE CAMÓS,
PUJARNOL I EL
BARRI DE SANT ROC

Joan Rubió

CONEGUT COM EL
FUSTER DE SANT
ESTEVE I UN BON
CONEIXEDOR DE LA
VALL D'EN BAS

INDRET

Batet de la Serra

A PEU

**Puig de ca
n'Hortós****De Sant Feliu
al coll de Pruit**

les garrotxes

www.garrotxes.cat

DOSSIER

LA RETIRADA I L'EXILI

**47 pàgines dedicades a
rememorar les dures i
tràgiques vivències de la
retirada republicana de 1939:
parlem dels protagonistes
de l'èxode, fossin exiliats o
passadors; dels camins,
corriols i colls
costeruts que van
resseguir amb la
mirada fixada cap
a França; o dels
masos i llocs de
pas on es dormia i
es reparaven forces
camí de l'exili**

Dones i nenes sent la banyada en un safreig públic. Torrellà de Montgrí, 1911-1915.
(Fons i col·lecció Emili Maseras i Burca)

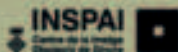
2019 Any Fargnoli

Valentí Fargnoli Iannetta (1885-1944) és un dels fotògrafs més importants de la primera meitat del segle XX. Durant dècades, va recórrer com a fotògraf ambulant pobles i paisatges de les comarques gironines i va captar amb la seva càmera una multitud d'imatges, que s'han convertit en un valuós testimoni documental del seu temps.

Enguany, amb motiu de la commemoració del 75è aniversari de la seva mort, la Diputació de Girona ha impulsat un programa d'actes, entre els quals destaquen l'edició d'un nou volum de la col·lecció «Quaderns de Fotografia», *Valentí Fargnoli. Una memòria persistent*, i una exposició itinerant, «Valentí Fargnoli. El paisatge revelat», a partir d'imatges originals dels fons fotogràfics conservats per l'INSPAI, Centre de la Imatge de la Diputació de Girona.

Diputació de Girona

2019 - ANY
VALENTÍ FARGNOLI

#anyfargnoli

DIRECTOR >

Jordi Nierga
jordi@garrotxes.cat

COORDINADOR DE PATRIMONI >

Guerau Palmada

REDACCIÓ >

Telèfon 972 46 29 29
revista@garrotxes.cat

COL·LABORADORS >

Joaquim Agustí i Bassols

Jordi Altesa

Marta Carbonés

Joan Carreres

Pere Cerro

Josep Clara

Pere Duran

Joaquim Ejarque

Ramon Estéban

Ramon Estéban Bochaca

Mònica Font

Jordi Galofré

Joan García

Francesc Ginabreda

Eva Güibas

Laia Juez

Marta Masó Escobairó

Josep M. Massip

Antoni Mayans

Anna Noguer

Paula Nuñez

Rosa Pagès

Clara Pedrosa

Miquel Peral

Dolors Pinatella

Joan Pontacq

Xavier Puigvert

Quim Roca Mallerach

Miquel Rustullet

Ester Sala

Joan Sala

Salvador Sarquella

Pep Sau

Sònia Tubert

Xavier Valeri

Josep Valls

Àngel Vergés

Salvador Vergés

Josep Vilar

Xavier Xargay

EDICIÓ DE TEXTOS >

Gavina Freixas

IMPRESSIÓ > Agpograf

DISTRIBUCIÓ > GLV

DIPÒSIT LEGAL > Gi-381-2008

ISSN > 2013-3693

eg

EDITORIAL GAVARRES

Germà Agustí, 1
17244 Cassà de la Selva
Telèfon 972 46 29 29
www.editorialgavarres.cat

DIRECCIÓ EDITORIAL >

Àngel Madrià

angel@editorialgavarres.cat

COORDINACIÓ DE PROJECTES >

Dolors Roset

dolors@editorialgavarres.cat

DIRECCIÓ D'ART >

Jon Giere

disseny@editorialgavarres.cat

REDACCIÓ I COMUNICACIÓ >

Mar Camps

mar@editorialgavarres.cat

ADMINISTRACIÓ >

Jaume Carbó

jaume@editorialgavarres.cat

SUBSCRIPCIONS >

Montse Casas

subscripcions@editorialgavarres.cat

ALTRES PUBLICACIONS >

www.gavarres.com

www.cadipetraforca.cat

www.alberes.cat

PUBLICACIÓ ASSOCIADA A >

appec

editors de revistes i digitals

Premis APPEC

'Millor Editorial en Català 2008'

Premis Amics de l'Alta Garrotxa

'Memorial Ramon Sala Canadell

2015'

PERC

FOTO DE PORTADA
REALITZADA AMB MATERIAL
CEDIT PER L'ORFEÓ POPULAR
OLOTÍ I PER L'ARXIU
COMARCAL DE LA GARROTXA.
AUTOR: PEP SAU.

SUMARI

4-5

PRIMERS RELLEUS ELS OCELLS CANTEN I VOLEN

SALVADOR VERGÉS (TEXT) // ROSA PAGÈS (IL·LUSTRACIÓ)

6-9

ACTUALITAT

10-17

CONVERSA DOMÈNEC MOLI

RAMON ESTÉBAN (TEXT) // PEP SAU (FOTOGRAFIA)

18-23

RETRAT DE FAMÍLIA CAL VIGATÀ, DE LA PINYA

FRANCESC GINABREDA (TEXT) // PEP SAU (FOTOGRAFIA)

24-29

PERFILS

JAUME AYATS / ANTÒNIA PORT / JOAN RUBIÓ

XAVIER XARGAY / ÀNGEL VERGÉS / JORDI ALTESA (TEXT)
PERE DURAN / QUIM ROCA MALLARACH / PEP SAU (FOTOGRAFIA)

31-77

DOSSIER LA RETIRADA I L'EXILI

JORDI NIERGA (COORDINACIÓ)

81-95

PATRIMONI

ETNOLOGIA // ARQUITECTURA // GEOLOGIA // NISSAGUES // VELLERS FOGONS // FAUNA // PLANTES I REMEIS

96-99

INDRET BATET DE LA SERRA

MARTA MASÓ ESCOBAIRÓ (TEXT) / PEP SAU (FOTOGRAFIA)

100-103

A PEU

PUIG DE CA N'HORTÓS

JOAN PONTACQ (TEXT I FOTOGRAFIA)

DE SANT FELIU AL COLL DE PRUIT

JOAQUIM AGUSTÍ I BASSOLS (TEXT I FOTOGRAFIA)

MEMÒRIA FOTOGRÀFICA ESPAIS DE BANY NATURALS

QUIM ROCA MALLARACH (RECERCA FOTOGRÀFICA I DOCUMENTACIÓ)

conversa amb l'impressor i cronista Domènec Moli. FIGUERENC DE NAIXEMENT, VA ARRIBAR CASUALMENT A OLOT COM A PERIODISTA DE RÀDIO I PREMSA ESCRITA PERÒ, MALGRAT QUE HA SEGUIT COL·LABORANT AMB MITJANS DE COMUNICACIÓ, VA ACABAR PORTANT LA IMPREMTA AUBERT DEL SEU SOGRE. ELS LLIBRES, LA GASTRONOMIA I L'ART HAN ESTAT LES SEVES GRANS PASSIONS, A TRAVÉS DE LES QUALS HA CONEGUT GENT I AMBIENTS D'UN OLOT QUE HA ANAT DESAPAREIXENT. EL SEU ÉS UN TESTIMONI VALUOSÍSSIM DE MIG SEGLE DE LA CIUTAT DELS VOLCANS.

RAMON ESTÉBAN TEXT
PEP SAU FOTOGRAFIA

Domènec Moli

—Porta el compte de quants llibres i altres publicacions ha imprès al llarg de la seva vida?

—«No, però puc dir-te que, entre els llibres que han quedat a la impremta i alguns que no tinc però que em consta per referències que sí que els hem fet nosaltres, sumen més de mil. No he intervingut en tots. La impremta té cent quinze anys.»

—Li fa por el món digital?

—«El món digital no l'entenc. He arribat tard, fill meu. Home, faig anar l'ordinador perquè per escriure és una cosa comodíssima, pots corregir, rectificar, afegir, treure... Tinc Internet i quan tinc una estona hi miro les notícies, però res més.»

—Ho deia perquè hi ha qui prediu que l'edició en paper morirà a mans de les versions digitals.

—«Jo diria que no passarà. Però com et deia, el digital no és el meu món. Mira, tinc un amic que sempre m'ofereix un disquet on té mil llibres, i jo li dic «no ho vull, no ho sabria llegir». Jo necessito tocar el paper. Crec que el paper no morirà mai, igual que no va morir el cine quan va sortir la *tele*, com tampoc va morir la ràdio. Crec que poden conviure perfectament. El llibre és la peça més important de tots els invents que s'han fet en la història de la humanitat, de tal manera que el que no hi ha en els llibres, no existeix.»

—Com va arribar al món de la impressió?

—«De rebot, ja veuràs. Jo vaig néixer a Figueres i vaig estu-

RAMON ESTÉBAN. Olot, 1961. Periodista
PEP SAU. Olot, 1963. Fotògraf

retrat de família Cal Vigatà, de la Pinya. AL PETIT POBLE GARROTXÍ DE LA PINYA, PÀTRIA DEL PINTOR I ESCRIPTOR JOSEP BERGA I BOIX, QUE FORMA PART DE LA VALL D'EN BAS, LA FAMÍLIA COLOMER CONTINUA MANTENINT INALTERABLE EL RELLEU GENERACIONAL EN LES FEINES DEL CAMP, SUCCESSIÓ CADA VEGADA MÉS IMPROBABLE. SÓN ELS DE CAL VIGATÀ, UN MAS AMB HISTÒRIA ON ELS PAGESOS ENCARA FAN LA VIU-VIU DESPRÉS DE COMENÇAR COM A MASOVERS I CONVERTIR-SE EN PROPIETARIS D'UNA DE LES EXTENSIONS AGRÍCOLES MÉS GRANS DEL TERRITORI.

FRANCESC GINABREDA TEXT
PEP SAU FOTOGRAFIA

Passió i tossuderia al costat del Fluvià

Al seu pas per la Vall d'en Bas, el Fluvià llenega pacíficament cap a Olot travessant un dels més apreciats sòls agraris de Catalunya. Provenient del Collsacabra, sota els cingles d'Aiats i Cabrera, el curs alt del riu més important de la Garrotxa dibuixa, en aquest tram, un recorregut poc habitual que avança de sud a nord. Abans de deixar enrere la Vall, el Fluvià passa a la vora d'una colla de camps on un blat de moro incipient desafia la falta de pluja i la calor. Són els camps de cal Vigatà, l'última masia de La Pinya, situada en una petita talaia que serveix per contemplar, amb certa amplitud i el Puigsacalm de fons, la terra dels remences.

Capritxosa situació, val a dir-ho: si algun dia s'arriben a materialitzar les hipòtesis comunicatives que s'anuncien des de fa anys, cal Vigatà es pot trobar al bell mig del traçat de la cèlebre variant que ha d'unir la C-37 –túnel de Bracons– amb l'A-26 –autovia de Besalú– per descarregar de trànsit el vial d'Olot. «Fa molts anys que ho sentim, això», diuen els pagesos de la casa. Ho diuen amb una barreja de sornegueria i indolència que revesteix el fons d'una desconfiança prudent, aquella que es fa necessària en un medi particular-

ment subjecte als imponderables del clima i del mercat.

Josep Pla, l'escriptor de Palafrugell, gran observador del món agrari, considerava a *El geni del país i altres proses* que els pagesos són éssers inevitablement conservadors «perquè les garrotades que reben de la meteorologia còsmica i de la meteorologia comercial eliminen de la seva manera d'ésser tota vel·leïtat d'aventura». Sense ànim de voler-lo contradir, els de cal Vigatà no corroboren precisament aquesta raonable observació antropològica.

Són aventurers. Aventurers i tossuts. En altres paraules, són

FRANCESC GINABREDA. El Mallol, 1989. Periodista
PEP SAU. Olot, 1963. Fotògraf

de la mena d'estoics que perseveren, parafrasejant el títol d'una novel·la de Michel Houellebecq, fent una «ampliació del camp de batalla». Diguen-ne un *crescendo* d'hectàrees agrícoles, d'aquest «camp». Veient com van les coses algú pot dir que són uns agosarats i uns temeraris, és a dir, uns pagesos destinats a deixar empremta... a desgrat de les oscil·lacions climàtiques i mercantils.

Em reben els tres homes de la casa: en Joan, en Ramon i en Valentí –avi, pare i fill de la família Colomer–, tots tres pagesos, representants de tres generacions que, des d'abans de la Guerra Civil fins a l'època del *WhatsApp* i la música trap, han viscut pe-

ripècies i canvis de tot tipus sota un mateix cel i sobre una mateixa terra. Són les quatre de la tarda d'un dia de juliol ennuvolat i decandit. Mosques i xafogor. Màquines de reg automàtic ruixant els sembrats. Algun ciclista solitari pedalant per la Parcel·lària. Els Colomer em fan passar a l'eixida del mas, sota unes arcades típiques i acollidores, i m'expliquen com s'ho han fet per arribar fins aquí, com veuen la feina, com veuen el futur. Xerrem llargament, fent una modest exercici sociològic en què parlem de mestres, polítics, pollastres i procuradors. En un moment imprevist de la conversa, en Ramon fa una síntesi enginyosa

i entenedora de l'assumpte: «Com més màquines tenim, més treballem». Aquest és el pols de la vida.

De masovers a propietaris. Els Colomer, més coneguts a la ruralia local pels de cal Vigatà, són pagesos de faccions amables i mirada astuta. «Fa 53 anys que som aquí», m'explica en Ramon, des que el seu pare va decidir comprar la primera hectàrea. Des d'aleshores, entre finques i camps –i vaques pel mig–, tot s'ha anat fent gran, i això ha estat el seu èxit i la seva dependència. Fa relativament poc que en Joan, de 90 anys, ha deixat de menar el tractor, però recorda prou bé quan,

'Amb porró carlí, és més bo el vi; i amb porró liberal, fa més bé que mal', diu el nostre refranyer. A la cuina de Cal Vigatà, en tot cas, hi fa menys mal que bé.

MEMÒRIA FOTOGRÀFICA > ESPAIS DE BANY NATURALS

M1

Qui més qui menys ha fet via amb la colla d'amics, amb la família, o simplement tot sol, exclusivament a banyar-se a gorgues o a llocs on el riu permet fer un bany. A principis del segle passat, el jovent ja aprofitava el riu per divertir-se.

ANY: DÈCADA DE 1920

AUTOR: SADURNÍ BRUNET PI

PROCEDÈNCIA: ACGAX.

SERVEI D'IMATGES. FONS

SADURNÍ BRUNET PI

M2

Una fotografia que, avui, sembla impossible que es pugui repetir. El riu Fluvià al seu pas per Olot, entre el pont de Sant Roc i el prat de la Mandra; aprofitant el bon temps la mainada es refresca, juga o aprèn a nedar.

ANY: 1916

AUTOR: DESCONEGUT

PROCEDÈNCIA: ACGAX. SERVEI D'IMATGES. COL·LECCIÓ D'IMATGES DE L'ACGAX

DOSSIER

LA RETIRADA I L'EXILI

JORDI NIERGA > COORDINACIÓ

Camins de llibertat	32	JORDI NIERGA [Banyoles, 1985. Periodista]
Els polítics olotins, a l'exili	34	ANTONI MAYANS [Vall de Bianya, 1958. Arxiver]
El pas de la reculada a Olot	36	XAVIER VALERI [Sant Joan les Fonts, 1958. Periodista]
La retirada de Joan Serrat	38	MÒNICA FONT [Vilassar de Mar, 1974. Humanista i comunicadora]
Soldats a l'escola de Joanetes	40	PAULA NUÑEZ GUBERT [Palamós, 1989. Periodista]
Cap a coll d'Ares, per Bianya	41	RAMON ESTÉBAN BOCHACA [Olot, 1987. Professor d'història i educador social]
El darrer punt de la retirada	42	JOSEP CLARA [Girona, 1949. Historiador]
La fugida per l'Alta Garrotxa	45	JOAN CARRERES [Viladamat, 1976. Fotògraf i escriptor]
Els de la Palla, de Bassegoda	48	JOSEP VILAR [Argelaguer, 1961. Enginyer tècnic agrícola]
Les Planes d'Hostoles, lloc de pas	50	MARTA CARBONÉS [Les Planes d'Hostoles, 1964. Professora d'anglès]
L'últim batlle republicà de Besalú	52	PERE CERRO [Sant Jaume de Llierca, 1951. Mestre jubilat]
L'exili a Banyoles i comarca	54	JORDI GALOFRÉ [Barcelona, 1943. Historiador]
Records d'infantesa de Pere Verdaguer	57	JORDI GALOFRÉ
Memòries d'un passador banyolí	58	MIQUEL RUSTULLET [Banyoles, 1945. Activista cultural] JOAQUIM EJARQUE [Girona, 1946. Activista cultural]
Cal Secretari, a les Preses	61	JORDI NIERGA
El silenci dels herois republicans	62	EVA GÜIBAS [Girona, 1994. Periodista]
Banyoles i Prada, entrellaçats	63	EVA GÜIBAS
Punts de pas enmig del bosc	64	JORDI NIERGA
Terra cremada i ofensiva feixista	66	JOAN GARCIA [Sant Joan de les Abadesses, 1982. Periodista i realitzador audiovisual]
L'arribada a Prats de Molló	68	CLARA PEDROSA [Llanars, 1989. Historiadora de l'art i tècnica de patrimoni]
André Alis, el fotògraf discret	71	CLARA PEDROSA
La Llémena, via de resguard	72	LAIA JUEZ [Barcelona, 1975. Antropòloga i periodista]
Fugitius, passadors i combatents	74	MIQUEL PERALS [Setcases, 1941. Enginyer de monts i economista]
Homenatge a l'Adelaida Cuadrado	77	MIQUEL PERALS

Arribada de refugiats a Prats de Molló que optaven per retornar a Espanya. Fotografia apareguda a l'Indépendant des Pyrénées-Orientales el 16 de febrer de 1939 // FOTO: autor anònim. PROCEDÈNCIA: Fons Auguste Chauvin, Archives Départementales des Pyrénées-Orientales, Perpinyà.

Camins de llibertat

Jordi Nierga > TEXT

«Cada carro és una família que se'n va; cada renglera de carros és una vila que es buida». Les crues paraules del llavors vicepresident primer del Parlament de Catalunya Antoni Rovira i Virgili, una de les cares conegudes que va exiliar-se cap a terres franceses, sintetitzen el garbuix de sensacions que van sofrir en primera persona desenes de milers de persones durant l'èxode republicà de 1939. I és que la desfeta de l'Exèrcit Popular de la República a la batalla de l'Ebre no només va segellar la caiguda de Catalunya, sinó també l'agonia d'una democràcia i d'una llibertat que va esdevenir el preludi d'una retirada massiva sense precedents en la història del nostre país. Cervera de la Merenda, el coll de Banyuls, el Pertús, el coll de Manrella, la Guingueta d'Ix... Són molts els camins que els catalans i espanyols vençuts van haver de resseguir per cercar un futur que ja llavors s'entreveia incert. Uns itineraris de supervivència que també van serpentejar boscos i cims del nostre territori, des del coll d'Ares, el punt principal de l'exili a la contrada, fins a rutes com la que unia Sadernes amb Sant Llorenç de Cerdans o camins que s'enfilaven costeruts per indrets com la collada de Malrem.

En aquest número recuperem la memòria de tots aquests senders,

veredes i corriols, però també testimoniem uns fets pretèrits amb la veu de protagonistes directes i indirectes, amb alguns dels llocs de pas que van acollir els refugiats o amb documents històrics que rememoren per escrit el dramatisme de la reculada. Iniciem aquest viatge en el temps amb l'Antoni Mayans, que ens parla d'alguns dels polítics i intel·lectuals rellevants d'Olot que van haver de fugir cap a França, Colòmbia o Mèxic per assegurar-se un futur més pròsper. El seu text es complementa amb un article d'en Xavier Valeri sobre el pas de la retirada a la capital garrotxina, un context que es va fer especialment palès el 27 de gener del 39, quan els carrers de la ciutat van quedar plens de persones estirades a terra, abrigades amb mantes i abrics. L'alcalde de llavors, Joan Serrat –va ser el darrer batlle republicà d'Olot– es va haver d'exiliar juntament amb la seva família cap a França, resseguint un itinerari que ens descriu la Mònica Font a través de la memòria d'en Miquel, el seu fill.

Ben a prop, a les Preses, jo mateix aglutino els records dels germans Colomer per presentar-vos la casa de cal Secretari, de tendència conservadora, on es va establir un dels caps del Servei d'Informació Militar (SIM) republicà amb el seu seguici. No va ser l'únic habitatge ocupat durant

Milers de persones van encabir les seves pertinences més preciables en una maleta, que s'ha convertit en tot un símbol de l'exili // FOTO: Pere Duran.

aquells temps: també parlo amb la gent de ca n'Anglada, a Vilert, i de can Rovira, a Sant Miquel de Campmajor, on es van refugiar i alimentar civils i militars durant l'èxode.

Aquests llocs de pas esmunyits, amb el seu sostre i les seves provisions, van resultar fonamentals per alleugerir la duresa d'un trajecte gens pietós i molt fragmentat per la geografia local. En aquest sentit, les corrues de gent es van fer notar arreu: a la Garrotxa, per exemple, el formigueig de persones va recórrer indrets com la vall d'en Bas, un episodi que ens explica la Paula Núñez mitjançant els records d'en Lluís Espuña, i també van passar per la vall d'Hostoles, on la Marta Carbonés ens detalla les aturades que la gent, exhausta, feia a la fleca. Sense sortir de la comarca, en Pere Cerro narra les peripècies que va seguir l'últim alcalde republicà de Besalú, en Manel Fernández, per abandonar el territori, mentre que en Ramon Estéban se'n va fins a la vall de Bianya per rememorar les ascensions dels republicans cap a la vall del Bac o Capsacosta.

Aquestes pujades –i els posteriors descensos– eren infernals i no oferien distincions. L'historiador Josep Clara subratlla noms destacats de la societat catalana d'aleshores que van haver de creuar la ratlla fronterera el 1939, com ara Pere Calders, Alexandre Cirici o Avel·lí Artís-Gener (Tísner), que van enllaçar Molló amb Prats de Molló a través del coll d'Ares. També a muntanya, en Joan Carreres ens mostra els camins de l'exili de l'Alta Garrotxa, unes rutes que recorrien llocs inhòspits com el coll de Malrem o el camí de les Canals. En aquest mateix territori de mala petja, en Pep Vilar ens il·lustra el cas de la família Puigblanqué, que va haver d'abandonar la seva casa a tocar de la Muga i va patir un trajecte de retirada curt, però molt dolorós.

Sense abandonar el Pirineu, en Miquel Perals ha recorregut la vall de Camprodon per reconstruir els fets ocorreguts ara fa vuit dècades, i entre els seus testimonis n'hi ha un que és un veritable tresor, el de l'Adelaida Cuadrado, que recorda perfectament el malson

d'aquell exili que va viure en primera persona. A pocs quilòmetres, en Joan Garcia ens descriu com va viure Sant Joan de les Abadesses i la rodalia aquells dies agitats, mentre que ja a territori del Vallespir el reportatge de la Clara Pedrosa relata com va rebre el municipi de Prats de Molló l'arribada immensa de persones. De la mateixa autora, també podrem llegir una nota sobre l'André Alis, un fotògraf aficionat del poble que va immortalitzar aquests moments colpidors.

I del territori muntanyós a la plana. En Jordi Galofré ens parla dels destins a on van anar a parar els exiliats de Banyoles i comarca, un article acompanyat per una peça històrica sobre els records de l'escriptor i filòleg Pere Verdaguer, qui també va haver d'abandonar impositivament la seva terra. Sense deixar el Pla de l'Estany, en Miquel Rustullet ens presenta la història d'en Martí Vilarnau, nascut a Falgons, un passador que feia de guia a qui volia arribar a França de manera clandestina; mentre que l'Eva Güibas homenatja la convicció i la lluita d'alguns dels banyolins que van combatre el franquisme i també fa aflorar el vincle que va unir la ciutat de l'estany amb Prada de Conflent arran de l'exili. Finalment, i tot fent un salt de comarca, la Laia Juez viatja en el temps per situar-nos a la vall de Llémena en època de guerra, un lloc omplert d'emboscats i atemorit pel comitè de Sant Esteve, però també un indret de resguard i esperança. L'esperança d'un exili que era sinònim de supervivència, però també de llibertat 🇪🇸

Arribada de refugiats a Prats de Molló a través de coll d'Ares, el 28 de gener de 1939.

Autor AUTOR: Anònim. PROCEDÈNCIA: SAFARA (Col·lecció particular d'Eric Forcada).

Els polítics olotins, a l'exili

PAÏSOS COM FRANÇA, COLÒMBIA O MÈXIC VAN SER ELS QUE VAN ACOLLIR RELLEVANTS PERSONATGES DE LA CIUTAT QUE VAN HAVER DE FUGIR AMB MOTIU DE LA GUERRA CIVIL

Antoni Mayans > TEXT

El 7 de febrer de 1939, les tropes franquistes van entrar a Olot. Dies abans, davant de la imminència de l'ocupació, els polítics i els intel·lectuals olotins que s'havien significat durant la Segona República van haver de prendre una decisió transcendental: romandre a la ciutat i afrontar les probables mesures repressives que el nou règim aplicaria o emprendre el camí de l'exili. Alguns, com Ramon Aubert, Gabriel Pujiula o Gil Vidal, entre d'altres, van apostar per la primera opció –o per marxar i tornar aviat, com Joaquim Danés– i van patir la detenció, la presó i, en algun cas, la inhabilitació.

Els qui van passar la frontera no van ser gaire més afortunats. França no va ser la terra d'acollida que esperaven, i l'estada al país, sobretot després de l'ocupació per l'exèrcit alemany, es va convertir sovint en un malson. Les peripècies que els exiliats van viure per aconseguir una mínima estabilitat personal i econòmica escapen a l'extensió d'aquest article, però podem intentar fer-ne un resum. Gairebé tots els exiliats olotins van passar pels camps de refugiats: Argelers, Sant Cebrià, Setfons

o Montendre, on l'any 1941 va morir Miquel Pagès, un dibuixant que col·laborava amb la premsa republicana, considerat la primera víctima olotina de l'exili. Alguns van participar en la Resistència francesa, com l'anarquista Joaquim Guillén, exalcalde d'Olot; el dirigent del POUM Mariano Sánchez; l'anarquista Joan Serrat i el seu fill Francesc, Cisquet, un maqui que va participar en l'alliberament de Foix i en la invasió de la Vall d'Aran; o el pagès Josep Picola, militant del Bloc Obrer i Camperol, que, després de passar homes per la frontera des de Ceret, va ser detingut pels alemanys i va morir al camp de concentració de Johanngeorgenstadt. En els camps nazis també van ser reclosos l'anarquista Lluís Ribas, exalcalde d'Olot, que va sobreviure a Buchenwald, i Lluís Soy, militant del POUM, que va morir a Mauthausen. El periodista d'Esquerra Republicana Ramon Pla va treballar per a l'Organització Todt, que construïa infraestructures i fortificacions per al règim alemany. El doctor Ramon Moret, regidor d'Acció Catalana, va exercir com a metge a Perpinyà fins que va tornar a Olot malalt. El mestre Bernardí Lite, també instal·lat a la capital del Rosselló, va ser objecte d'un parany i detingut al Pertús.

El cas d'Antoni Planagumà, que va ser un destacat militant d'Acció Catalana, és particular. A

Perpinyà, va participar en la Resistència com a membre de la xarxa d'evasió Martin, organitzada pels serveis secrets anglesos. Més tard, s'instal·là a París i, finalment, a Ivry-sur-Seine, on muntà una empresa de fabricació d'aparells d'alta tecnologia per a la indústria química que li proporcionà una còmoda posició econòmica suficient, per exemple, per ajudar econòmicament Josep Tarradellas. Als anys 80 va mantenir relació amb els historiadors olotins Jordi Pujiula i Jordi Canal, als quals remetia textos en què rememorava episodis de la Guerra Civil, alguns dels quals es van publicar al setmanari *L'Olotí*. El seu testimoni de descàrrec sobre la seva actuació durant els fets del Triai –la matinada del 31 d'octubre de 1936 hi van morir assassinades onze persones com a represàlia pel bombardeig de Roses, quan ell era regidor de l'Ajuntament d'Olot– és un dels textos més commovedors del memorialisme local sobre la Guerra Civil. Va morir l'any 1989. L'any següent, seguint les instruccions que havia deixat escrites, unes mans amigues van escampar les seves cendres damunt del volcà del Montsacopa, «en la discreta intimitat d'un capvespre assossegat que no bufi el ponent».

Exili cap a Amèrica. Des de França, alguns exiliats van embarcar cap a Amèrica del Sud. A Colòmbia, concretament, ho van fer els germans Joan i

Els germans Joan i Miquel de Garganta, a Colòmbia, a finals dels anys quaranta.

PROCEDÈNCIA: ACGAX. Fons Família de Garganta.

Miquel de Garganta. El primer va ser un dels intel·lectuals més prestigiosos de la cultura olotina de la primera meitat del segle XX. Impulsor de *La Ciutat d'Olot* —la revista que aglutinava els intel·lectuals republicans locals—, va ser un membre destacat d'Acció Catalana i el primer alcalde d'Olot de la Segona República. Va ocupar el càrrec de director general de Serveis Correccionals de la Generalitat. Garganta es va establir a Medellín, on va fer de professor i on va ser un personatge prou conegut pels habitants de la ciutat per la seva participació en el popular concurs radiofònic *Los catedráticos informan*. L'any 1959 va publicar un llibre sobre les arts plàstiques a Colòmbia que constitueix un dels primers intents d'oferir una interpretació estètica de l'art d'aquest país. Va morir a Medellín l'any 1973.

El seu germà Miquel era un eminent botànic, que havia col·laborat en la redacció del diccionari de Pompeu Fabra. Va ser president del Casal Català d'Olot i alcalde de la ciutat breument durant la Guerra Civil. Va integrar-se plenament al país d'acollida, i a Pasto, Pamplona i Medellín, les ciutats colombianes on va viure, va deixar-hi petja

amb la docència, les herboritzacions, els articles en revistes acadèmiques o la creació d'associacions com els *Amigos de la Naturaleza*. L'any 1967 va tornar a Olot, on encara es va reincorporar a la vida cultural de la ciutat fins a la seva mort, l'any 1988.

A Colòmbia també s'hi va exiliar el filòsof i crític literari Josep M. Capdevila, fundador del diari catòlic *El Matí*, que va dirigir fins a l'any 1934. Nascut a Olot, des de Barcelona havia estat la referència dels noucentistes olotins, amb qui va col·laborar i va ajudar en iniciatives com la creació de la Biblioteca Popular. A Colòmbia va exercir de professor de filosofia i de literatura a les poblacions de Popoyán i Cali. Va impulsar els Jocs Florals de Bogotá de l'any 1945. Molt delicat de salut, va tornar a Catalunya l'any 1965 i, des d'una clínica de Banyoles, va continuar impartint docència i saviesa fins a la seva mort, l'any 1972.

Josep M. Capdevila i els germans Garganta van protagonitzar un capítol de la història cultural olotina que il·lustra la relació entre l'exili exterior

i l'anomenat *exili interior*. A finals dels anys 50, Capdevila va reprendre les gestions per a la publicació de l'obra poètica de Josep M. de Garganta, que havia estat el seu mentor a Olot quan ell i un grup de joves manifestaven inquietuds literàries. La idea d'editar una antologia poètica del seu pare va mobilitzar els quatre germans Garganta: Consol, des d'Olot, cercava en l'arxiu familiar els textos i les revistes, que enviava a Colòmbia; Miquel, des de Medellín, mecanografiava els poemes i aprofitava algunes vacances acadèmiques per traslladar-los a Cali, on residia Capdevila; Josep Maria, el germà dominic establert a València, s'entrevistava amb l'editor Josep M. Casacuberta, i Joan, també des de Medellín, seleccionava i triava els millors poemes i versions del seu pare. El retorn de Capdevila a Catalunya va facilitar les últimes gestions, que van culminar l'any 1968 amb la publicació del llibre per l'editorial Barcino.

Antoni Dot, a Mèxic. Aquest va ser el segon país americà d'acollida dels olotins exiliats. Ací s'hi va establir Antoni Dot, després de tres anys a Montpeller. Destacat membre d'Esquerra Republicana, Dot havia estat a Olot un precoç director de revistes d'aquesta formació política. Va ser un jove diputat al Parlament de Catalunya i director general d'Assistència Social durant la Guerra Civil. A Mèxic, amb el temps, va aconseguir una bona posició econòmica amb un negoci d'assegurances. Va ser vicepresident de l'Orfeó Català de Mèxic i president de l'Institut Català de Cultura. Intervingué en nombroses

A dalt, d'esquerra a dreta: l'Àngel Blanch, l'Antoni Dot, l'Antoni Planagumà, en Francesc Vidal, en Sebastià Ortiz i en Miquel Pagès, l'any 1931; excepte Vidal, tots es van exiliar. FOTO: Emeteri Vélez. PROCEDÈNCIA: ACGAX. Fons Jordi Pujiula Ribera. Al detall, en Lluís Soy, mort a Mauthausen // PROCEDÈNCIA: ACGAX. Fons Jordi Pujiula Ribera.

L'exili a Banyoles i comarca

ENTRE ELS MILERS I MILERS DE PERSONES QUE VAN HAVER DE MARXAR EL 1939, N'HI HAVIA MÉS DE 235 QUE EREN VEÏNS DE LA CAPITAL DEL PLA DE L'ESTANY I RODALIA

Jordi Galofré > TEXT

La derrota de l'exèrcit republicà a la batalla de l'Ebre va donar pas, a finals de 1938, a una ofensiva general de l'exèrcit franquista sobre Catalunya. L'avenç imparable de les tropes franquistes va provocar un èxode de grans proporcions. Amb les restes de l'exèrcit republicà derrotat, milers i milers de persones van dirigir-se cap a la frontera francesa. Tots els passos fronterers –el Pertús, Portbou, el coll d'Ares– van quedar col·lapsats. Les imatges de la fugida, prou conegudes i divulgades, són colpidores.

A França, la situació que esperava als fugitius va ser dramàtica. Desbordades per l'allau humana, les autoritats van prendre una decisió expeditiva i terrible: tancar els refugiats en uns camps de concentració improvisats i sense condicions per resistir la duresa del clima hivernal. Els noms d'Argelers, Sant Cebrià o Barcarès han passat a la història com a símbols del mal fer de les autoritats franceses. Fred –molt de fred–, gana, malalties i, per sobre de tot, desengany. França no va ser la terra d'acollida esperada. Així i tot, cal distingir entre l'actuació de les autoritats –injustificable–, i la del poble francès, on es van donar molts casos de solidaritat i acollida. Tots, o pràcticament tots, els veïns de Banyoles i de la comarca del Pla de l'Estany que van arribar a França el febrer de 1939 van anar a parar a camps de concentració diversos. Vegem com en van poder sortir.

Els camins de sortida. Un primer grup va tornar molt aviat a Espanya. Davant de la situació dramàtica que van trobar i sota la pressió de les autoritats franceses, alguns van prendre aquesta decisió. Van confiar en les promeses franquistes que proclamaven que qui no tingués les mans

tacades de sang no tenia res a témer. Les autoritats franceses els van col·locar en uns trens que els van dur a Espanya per Irun, i d'allí van anar a parar a camps de concentració, aquest cop franquistes, majoritàriament el de San Marcos de Lleó, des d'on, en condicions també molt penoses, van haver d'esperar l'arribada dels avals que els havien de permetre retornar a casa seva.

Un segon grup va aconseguir sortir dels camps enrolant-se en les Companyies de Treballadors Estrangers, que eren grups enquadrats per l'exèrcit francès, destinats bàsicament a treballs de fortificacions a les zones frontereres. Quan es va produir la invasió alemanya, la majoria van ser fets presoners i deportats a Mauthausen, on van morir nou banyolins i de la comarca, més un altre que va perdre la vida a Dachau. Altres van aconseguir sobreviure a l'horror dels camps nazis. N'hi va haver un de Porqueres que es va enrolar a la legió estrangera.

Un tercer grup va anar a parar a Rússia, l'aleshores Unió Soviètica. Van ser molt pocs, relacionats amb el partit comunista. La seva situació va ser complicada, perquè van haver de patir les conseqüències de la invasió nazi de la Unió Soviètica.

Un altre grup, també poc nombrós, va trobar acollida a Amèrica. Alguns van anar a Mèxic, com el doctor Joan

En Joan Serra i Boix –dalt del carro– traginant sacs del Sindicat Agrícola de Banyoles a la dècada de 1930. En Joan va morir al camp de concentració de San Marcos de Lleó, el 3 de juny de 1939 // PROCEDÈNCIA: Arxiu Roser Serra.

Gussinyé o Josep Pagès, amb les seves famílies respectives, i també Joaquim Montagut, Maria Cullell i els germans Parella de Serinyà. Uns altres van anar a l'Argentina, com Isidre Palmada i la seva família, o als Estats Units, com Josep Ametller.

La majoria, però, es van quedar a França, molts a la Catalunya del Nord, especialment a Prada i a Illa. Les possibles relacions familiars o d'amistat, l'ús de la llengua catalana o la proximitat de Catalunya van ser factors que hi devien influir. Trobem, però, banyolins i veïns de la comarca repartits per tot França: Provença, Carcassona, Marsella, Belfort, Orleans o París, entre altres llocs.

Alguns casos particulars.

Davant la impossibilitat d'explicar la peripecia vital de totes aquestes persones, centrarem l'atenció en alguns casos especialment colpidors. En primer lloc, el cas de Joan Serra i Boix. Nascut a Banyoles el 1906, era pagès i un dels dirigents d'Acció Catalana a Banyoles. Va anar al front, va passar a França amb la seva unitat i va ser internat al camp de concentració de Sant Cebrià, des d'on va decidir retornar a Espanya i va ser internat al camp de concentració de San Marcos de Lleó. Tot i aconseguir els avals necessaris, no va poder sortir del camp, perquè va agafar una pneumònia i la falta total d'assistència mèdica li va provocar la mort, el 3 de juny de 1939.

Un altre cas tràgic és el de Sebastià Cufí i Barceló. Nascut a Banyoles el 1907, era paleta i va ser un dels principals dirigents revolucionaris de Banyoles. Exiliat a França, va ser internat als camps de concentració d'Argelers i de Sant Cebrià. El 1940, les autoritats franceses de Vichy el van extraditar a Espanya. Sotmès a consell de guerra, va ser

A dalt, un grup d'exiliats a Prada: entre d'altres, en Manuel Carles –tercer per l'esquerra– i l'Andreu Masó –segon per la dreta–. PROCEDÈNCIA: Arxiu Marina Carles. Al mig, la família Gussinyé en una celebració familiar, l'any 1954, a la Constància (Mèxic); hi surten, entre d'altres, el doctor Joan Gussinyé, la seva dona Montserrat Alfonso, la seva filla Margarida i els seus fills Josep M., Miquel i Jordi // PROCEDÈNCIA: Arxiu Jordi Gussinyé. A baix, noies banyolines exiliades a Angoulême; d'esquerra a dreta: desconeguda, la Maria Masós, desconeguda, la Carme Nierga i la Carme i la Francisqueta Sarquella // PROCEDÈNCIA: Arxiu Jordi Boixó.

L'arribada a Prats de Molló

L'HIVERN DE L'ANY 1939 ELS PRATENCS VAN ACOLLIR AL SEU POBLE 100.000 REFUGIATS I MÉS DE 25.000 CAPS DE BESTIAR; LA VILA TENIA LLAVORS UNS 2.000 HABITANTS

Clara Pedrosa > TEXT

Ens trobem un matí d'estiu amb tres homes de Prats de Molló: en Joseph Duniach, en Joseph Ribes i en Joseph Dunyach. Dos Jejes i un Jojo, a Prats n'hi ha molts. Volem parlar amb ells de com la gent va viure aquelles vuit fredes setmanes de l'hivern de fa 80 anys en què la seva vila va convertir-se en el lloc d'arribada i primer refugi per a 100.000 persones i els més de 25.000 caps de bestiar que portaven. Morts de fred, famèlics i castigats per gairebé tres anys de guerra sagnant, aquella gent travessava els colls de Prats cap a França fugint de la conquesta final d'Espanya per part de les tropes rebels del general Franco.

Al llarg de la Guerra Civil la gent de Prats de Molló ja n'havia viscut efectes indirectes. La revolució de 1936 havia portat una primera onada de refugiats, gent catòlica, propietaris i sobretot capellans, que havien travessat les muntanyes cercant refugi al costat francès. Durant els anys de guerra, al poble s'havien organitzat grups d'ajut als republicans espanyols, especialment als nens: el Camp de Vacances de la Bernède, una antiga fàbrica tèxtil reconvertida en una mena de casa de colònies, havia acollit

desenes de fills de gent implicada políticament, sindicalistes, que s'enviaven a França per tal de protegir-los de les amenaces i els perills que corrien els seus pares.

I si llegim la publicació comunista *Travailleur Catalan* d'aquells anys, hi ha algun article en què s'alerta que hi ha cases de Prats de Molló properes a la frontera, els propietaris de les quals, de dretes, llogaven il·legalment a immigrants sense papers, és a dir, a espanyols simpatitzants del bàndol nacional feixista. Aquestes cases servien de llocs d'arribada als partidaris de Franco que havien de fugir de les zones republicanes, i també de lloc de pas d'espies i per passar informació.

Els primers refugiats. Però per Prats de Molló es dona com a data d'inici de la retirada, o reculada, la nit del 26 al 27 de gener de 1939. A les quatre de la matinada els agents de la duana francesa que feien guàrdia al coll d'Ares van aturar tres homes que pujaven pel camí que passant per Molló venia des de Camprodon. Eren de l'Exèrcit Republicà i tal com recull el registre de

la Brigada de Duanes de la vila, els explicaren que pujaven a avisar que unes 10.000 persones es dirigien cap a la frontera per aquell pas. També deien que els hospitals de la vall de Camprodon, amb uns 3.000 ferits, aviat serien evacuats. Barcelona havia caigut el dia abans, i l'arribada de la gent que fugia dels franquistes era imminent.

Aquell matí els pratencs es llevarien amb una estampa mai vista. El camí que des de coll d'Ares baixava cap al poble passant per l'ermita de Santa Margarita era ple de gent, sobretot dones, nens i vells que penosament es dirigien cap a Prats. Al principi eren petits grupets però ben aviat es varen convertir en una filera contínua per un camí d'on no pararia de baixar-hi gent, dia i nit, durant els vint dies següents.

D'aquests primers dies, en Joseph Ribes en recorda un que en sortir d'escola a l'hora de dinar no va poder arribar a casa. S'estava a la casa l'Agustí, l'únic habitatge que queda d'un barri vora el riu Tec que va ser destruït per les devastadores inundacions de 1940. Aquell dia al migdia, quan va sortir de l'escola, no va poder baixar a dinar. «No

A dalt, tres imatges de l'arribada de refugiats que passant pel coll d'Ares van arribar al poble de Prats de Molló // PROCEDÈNCIA: Fons André Alís.

vari puguer entrar a casa perquè ja hi havia posats els negres, que els feien baixar –als refugiats– per la carretera que baixa pel costat de l'escola, i els feien anar al Camp de Vacances, a la Bernède, que en diem ara», comenta. Era justament el camí que havia de seguir per anar a casa seva. Al cap d'una bona estona, la seva mare, estranyada, va pujar a veure què passava, i va convèncer els militars senegalesos que el nen havia d'anar a dinar.

En efecte, a partir del tercer dia, i amb una vila desbordada malgrat que des de l'Ajuntament es feia tot el possible per coordinar l'ajuda i acollir la gent que arribava, l'Estat francès va començar a actuar molt tímidament. La primera acció fou enviar reforços pel destacament de la guàrdia mòbil de Prats de Molló: soldats senegalesos de les colònies per controlar la seguretat i l'arribada dels refugiats. «Fugim dels moros i ens acullen amb els moros», deien els refugiats. Però tal com explica en Jeje Patllari, poc després els van substituir: «Els *e varen sàller* –treure– perquè *aquestos* moros eren gelats de fred. Eren pas habituats al *climat* d'aquí. I molts d'ells parlaven pas francès. Però si aquests negres et deien 'tu has pas de passar aquí', passaves pas, hi havia pas res a fer. No passava pas *dingú*». Records de nens.

Donar menjar i refugi a 100.000 persones. A més de la gestió i control, les preocupacions principals eren proporcionar refugi a tota aquella gent i com

alimentar-los. La Bernède, les ruïnoses instal·lacions del Fort Lagarde o el Cinema, d'on s'havien retirat les butaques a un racó i cobert de palla el terra per tal que la gent hi pogués dormir, s'havien obert per als refugiats. Però de seguida aquests llocs foren plens, les escoles funcionaven com la infermeria, així que els refugiats es construïren petits refugis amb fustes, fang i el que trobaven als camps del voltant de la vila on s'estaven. «Van tallar molts d'arbres per fer-se les barraques i, sobretot, per als focs, que cremaven dia i nit. Van tallar sobretot castanyers, que eren per fer botes de fusta. La gent que els tallaven ho feien a mitja alçada, i els que els podien *blincar* i fer-los petar era millor, més fàcil», explica en Jeje Ribes.

Per menjar, ja el primer dia l'Ajuntament va requisar els forns de pa, les carnisseries i les botigues de queviures. I aviat l'exèrcit va començar a pujar amb camions plens de boles de pa perquè els flequers de la vila no donaven l'abast, però l'avituallament dels refugiats no fou assumit plenament per l'Estat fins al 19 de febrer. Durant vint dies fou la vila de Prats qui en feu la gestió. En Jojo, fill de carnisser, no va néixer fins quatre anys més tard i a casa seva, com a la majoria de cases, no se'n parlava pas, del record d'aquells

dies. El que sí que li havia explicat el seu pare era que l'alcalde, Joseph Noell, va manar als quatre carnisseros de la vila que abatessin molt bestiar al *matarero* que hi havia a Prats mateix: calia per fer sopes per aquella gent. Carn i patates. Els Jejes ho corroboren: mataven el bestiar que els refugiats duïen amb ells i que la duana els requisava: «Es van matar una bona colla de cavalls i burros, mentre que de vaques poques en van passar, i d'ovelles se'n veia algun ramat». De fet, en Jeje Ribes va quedar-se'n una de merina, amb una llana que li arribava fins a tocar al terra, però un de la guàrdia mòbil va anar a casa seva i se la va endur. Sense dir res, sense represàlies, però se li van endur l'ovella.

I és que els testimonis directes que ens poden explicar avui la retirada eren llavors mainada. Els Jejes recorden que tot i que els primers dies van anar a escola, ben aviat els més petits en van quedar alliberats, mentre que els més grans, els que havien de passar el certificat aquell any, van continuar anant a estudi a una casa que es diu El Collet. Els altres nens, en canvi, es passaven el dia al carrer jugant i sobretot ocupats fent encàrrecs per als refugiats. Els que tenien diners o quelcom de valor i no aconseguïen sortir de les zones d'internament, malgrat que estaven custodiats d'una manera força laxa,

Molts dels que van passar per Prats de Molló ho van fer amb el mínim de pertinences personals // FOTO: Pep Sau.

M3

Amb els nens, una jornada al riu pot ser una aventura extraordinària. En un moment determinat el fotògraf, el pare dels més petits, els demana que posin per a la càmera. El resultat: una imatge fresca, estival i plena de records d'una diada que pot esdevenir eterna.

ANY: 1960

AUTOR: RAFAEL HENARES

YEPES

PROCEDÈNCIA: ACGAX. SERVEI

D'IMATGES. FONS RAFAEL

HENARES YEPES

M4

A partir de la dècada de 1960, els estiuejants catalans van trobar a la vall de Camprodon una destinació turística de referència. El riu Ter, al seu pas per Setcases, es va convertir en un bon lloc per prendre el sol, banyar-se i desconectar de la rutina diària.

ANY: DÈCADA DELS 70

AUTOR: DESCONEGUT

PROCEDÈNCIA: ARXIU FAMÍLIA MESTRES

PATRIMONI

GUERAU PALMADA > COORDINACIÓ

ETNOLOGIA

Els oratoris garrotxins

82

JOAN SALA [Olot, 1949. Historiador de l'art]

Interior de l'església troglodítica de Sant Miquel de Roca.

FOTO: Esteve Palmada.

ARQUITECTURA

Sant Miquel de Roca

84

GUERAU PALMADA [Banyoles, 1974. Historiador de l'art]

GEOLOGIA

El modelat del relleu: la roca Corba

86

SALVADOR SARQUELLA [Banyoles, 1949. Biòleg]

NISSAGUES

Els Montsalvatge, d'Olot

88

ANTONI MAYANS [La Vall de Bianya, 1958. Arxiver]
XAVIER PUIGVERT [Olot, 1966. Arxiver]

VELLS FOGONS

Sagí i arengades al sarró

90

JOSEP VALLS [Sant Feliu de Pallerols, 1944. Escriptor]

FAUNA

La geneta

92

JOSEP M. MASSIP [Banyoles, 1948. Naturalista i escriptor]

PLANTES I REMEIS

L'olivera

94

ESTER SALA [Olot, 1973. Farmacèutica]

PATRIMONI ETNOLOGIA // Joan Sala > TEXT

Els oratoris garrotxins

En temps reculats la religiositat era molt gran entre la gent d'aquestes comarques i els oratoris eren un bon lloc per demanar als sants la seva ajuda i protecció

En el número 6 de *Les Garrotxes*, ara fa nou anys, Guerau Palmada va publicar el text titulat 'Els oratoris', en el qual feia un estudi d'aquestes construccions existents al Pla de l'Estany i a la Garrotxa. Allí s'esmenta el treball de recerca i documentació que representa el llibre que van fer Salvador Mallarach i Ramon Llongarriu titulat *Els oratoris de la Garrotxa*, editat a Olot (Llibres de Batet, 2003), en què es fa una exhaustiva recopilació dels existents a la comarca, a més de situar-los convenientment i explicar-ne característiques, història i algunes anècdotes que hi estan relacionades a més d'una pintura a l'oli i, en alguns casos, també dibuixos. En aquest article, doncs, vull incidir cap a altres enfocaments diferents dels estudis esmentats.

Vull recordar en aquestes primeres línies que els romans posaven termes als vorals de les seves vies que podrien ser uns antecedents llunyans dels nostres oratoris, ja que tenien funcions re-

lativament semblants. Aquestes construccions dels nostres avantpassats clàssics es podien dedicar a una divinitat per tal de protegir el viatger, finalitat que també trobem en la creença catòlica. També podien ser en ambdues religions unes prometes per uns favors concedits, i tant uns com altres podien fer altres funcions, com per exemple de fita entre terrenys.

La majoria dels oratoris garrotxins són dels segles XVIII i XIX, tot i que pot haver-hi alguna de les pedres reutilitzada procedent d'èpoques anteriors. Són majoritàriament prismes de base quadrada i d'una altura superior a la d'un adult, per tal que quan aquest s'hi apropi pugui veure a l'altura dels ulls la imatge religiosa, generalment protegida per una reixa. Estan coberts per una teulada de diverses tipologies, des de dues vessants a piràmides o altres formes més capricioses.

Moltes d'aquestes construccions s'han anat modificant al llarg dels anys

per circumstàncies molt diverses, com poden ser la poca solidesa en la seva fàbrica, el vandalisme o altres motius. Durant la Guerra Civil es van destruir pràcticament tots els sants, la qual cosa vol dir que les imatges actuals són, majoritàriament, sants de guix dels tallers olotins. La pietat popular ha estat sovint l'encarregada d'aixecar aquestes senzilles construccions, tot i que en altres casos un propietari rural o una prometença ha estat el que ha originat l'oratori. L'advocació a la qual està dedicat és molt diversa.

Interès dels artistes. Alguns artistes plàstics també han tingut interès en plasmar aquestes senzilles edificacions. Cal insistir en els oratoris pintats pels artistes olotins del tombant del segle XIX per la qualitat de les obres, és a dir, Josep Berga i Boix i Joaquim Vayreda i Vila. Els dos eren d'ideologia carlina i fervents catòlics. Encara que eren uns pintors eminentment paisatgistes i els

A l'esquerra, el quadre 'Figures davant un oratori', de Josep Berga i Boix.
PROCEDÈNCIA: ACGAX. A la dreta, l'obra 'La creu del terme', de Joaquim Vayreda i Vila // PROCEDÈNCIA: ACGAX.

Alguns oratoris significatius de la comarca

pares de l'Escola d'Olot, també van fer algunes temàtiques de gènere, entre les quals hi ha aquest tema.

Al llarg de la seva llarga vida, Berga té obres amb la temàtica d'oratoris des de la dècada de 1870 fins als seus darrers dies. Són significatius els olis titulats *Nena*, on surt una sola figura en actitud de recolliment davant d'aquestes construccions, que majoritàriament són pilars prismàtics, i en altres creus de pedra o de ferro. També va pintar grups de persones resant davant d'aquestes construccions, com *Figures davant un oratori*, de 1877, o *Aplec entorn l'oratori*, de 1912. El nombre de quadres es podria ampliar amb altres obres que tenim catalogades, fet que posa de manifest l'interès del pintor pel tema. En tots els quadres pinta paisatges, unes vegades al cim d'una serralada amb un muntanyam que es perd a l'horitzó, altres vegades en zones planes amb la ubèrrima vegetació de la zona. Són obres en què la temàtica es confon amb el paisatge, que de fet és el vertader interès del pintor.

Però encara hi ha un altre element que ratifica l'afecte de Berga per aquests elements, com són les fotografies d'oratoris de la comarca que va aplegar al llarg dels anys, unes imatges que guardava la família del pintor i que ara estan dipositades a l'Arxiu Comarcal de la Garrotxa. Són un conjunt d'imatges d'un gran valor documental.

De Joaquim Vayreda tenim catalogada l'obra *La creu del terme*, de 1883, en què representa un vell, que està en actitud de recolliment tot descobrint-se el cap davant d'una creu, damunt d'un burro, acompanyat per una noia a peu. Vayreda situa l'escena en un entorn rural de capvespre.

Fer una selecció de qualsevol temàtica sempre resulta opinable, i per tant aquí deixo constància d'uns quants oratoris garrotxins que em semblen interessants, ja que agafen diverses tipologies de construccions.

—SANT JOSEP DE SANT SALVADOR DE BIANYA. És el típic oratori prismàtic, que podria ser el model que va inspirar Berga a pintar *Figures davant d'un oratori*, del qual tenia una fotografia guardada en la seva col·lecció d'imatges. Situat prop de la masia del Callís i de la via romana que hi passa a poca dis-

tància, està fet de pedres ben tallades formant carreus, amb

la particularitat no menyspreable que el corona una

pedra cilíndrica que Mallarach i Llongarriu escri-

uen que pot ser de l'època romana. Aquests

autors també recullen la tradició que era un

punt de reunió de les dones que anaven al

mercat de Camprodon i les parteres que

pujaven al Santuari del Remei de Greixen-

turri. La Sagrada Família fugint d'Egipte

n'és el titular, representat per un relleu.

Hi ha un altre element que no és present

en cap altre oratori: una mena de pica d'ai-

gua beneïta al costat dret de la fornícula.

—SANT JOSEP ORIOL, A SANTA PAU. És un oratori prismàtic de gran altura, passa dels quatre metres, que té la particularitat d'estar fet en pedra

basàltica ben tallada en fragments petits i col·locada sobre una base, igualment prismàtica, de mides superiors al pilar. Està damunt d'un turó, entre castanyers, prop del mas la Quintana i alhora proper a la carretera de Santa Pau a Mieres. Té la imatge de bronze, i a sota una placa informa de les indulgències que s'hi poden guanyar.

—VERGE DELS ÀNGELS, DE BESALÚ. Aquest és un dels oratoris més recents, fet el 1992, després que un camió ensorrés el que hi havia abans. Té un peu de rajoles vermelles posades que simula una columna salomònica. La fornícula de la Verge està rematada per pedres i coberta per un teulat en forma de piràmide de base quadrada. És al veïnat de Recolta.

—SANT MIQUEL DE SOBREROCA, A OLOT. Resulta una construcció d'aspecte eclèctic, ben allunyada dels clàssics oratoris ja que té un cos central amb la fornícula pel sant a la part superior i a sota una font, i als dos costats uns afegitons decoratius. Està situat a la plaça de Sant Miquel, al barri amb aquest mateix nom, a tocar d'una cinglera de basalt, amb una certa precarietat, sota de la qual hi ha el riu Fluvià. A la plana d'Olot hi ha una gran tirada al cim de Sant Valentí, de la Vall de Bianya, on hi ha igualment un oratori i hi fan aplecs les poblacions dels voltants.

L'oratori de Sant Salvador de Bianya // PROCEDÈNCIA: ACGAX.
Servei d'Imatges. Fons Josep Berga i Boix. Autor desconegut. c.1875.

indret

MARTA MASÓ ESCOBAIRO TEXT
PEP SAU FOTOGRAFIA

Batet de la Serra

UN POBLE DE MASOS DISPERSOS ENTRE VOLCANS

M'adono al cap d'uns quants dies d'intentar infructuosament començar a escriure aquestes ratlles, com de difícil és per mi descriure el lloc on he passat la major part de la meva infantesa i joventut. No hi ha dubte que es tracta d'un poble, però costa definir-lo com a tal perquè no té cap dels elements principals. No hi ha carrers, ni plaça major, ni –per petit que sigui– algun punt on es concentri cap tipus d'activitat social o comercial... No obstant, seria injust limitar-se a dibuixar-lo com un disseminat de masies de pedra sense cap connexió ni relació entre elles.

Fins al 1971, quan es va annexionar a Olot, Batet de la Serra va ser municipi independent. Havia arribat a tenir més de 500 habitants, el doble dels actuals empadronats. Situat al cor del Parc Natural de la Garrotxa, abasta gairebé nou quilòmetres quadrats de paisatge i terra eminentment volcàniques. Dins del seu terme hi ha una part del Croscat, a més d'altres volcans com el puig Astrol, el puig de la Garsa i el de Pujalós. Batet de la Serra, com el seu nom fa evident, ocupa una serralada que limita amb el municipi de Santa Pau, els nuclis de Begudà i Sant Cosme a Sant Joan les

Fonts, i el barri de les Fonts d'Olot. Amb unes vistes privilegiades, en funció del lloc on ens aturem, podem veure tota la vall d'en Bas, amb el Puigsacalm al fons, o bé la magnífica silueta de les muntanyes principals de l'Alta Garrotxa –Comanegra, pic de les Bruixes, Sant Marc, Bassegoda i la Mare de Déu del Mont– i el massís del Canigó, tot darrera. La majoria de masos estan aïllats i molts queden allunyats de la carretera principal, però hi trobem dos petits nuclis de cases. Un és a l'entorn de la parròquia de Santa Maria, on també hi ha el cementiri i la casa consistorial. En

MARTA MASÓ ESCOBAIRO. Barcelona, 1972. Periodista
PEP SAU. Olot, 1963. Fotògraf

aquest edifici hi havia hagut l'escola, la casa del mestre, la presó, l'ajuntament, el local de votació... Ara fa de centre social, on es fan bona part de les activitats i els actes culturals i lúdics del poble, i a la planta superior hi ha un observatori astronòmic. El segon nucli és a dalt de tot, a tocar de l'església de la Trinitat, on trobem cases com la Maiola o can Sila, que antigament feien la funció d'hostal—s'hi servien begudes i àpats—, i fins i tot de barberia.

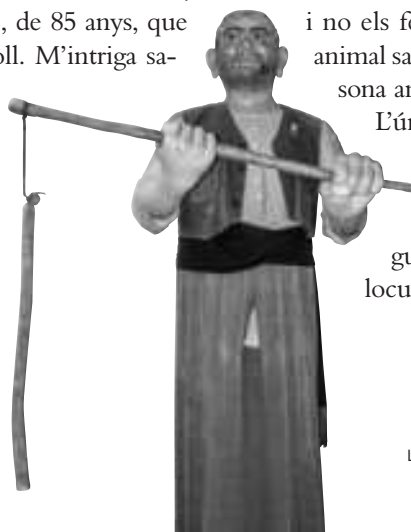
Em trobo amb quatre avis de Batet perquè m'ajudin a construir el retrat d'aquest indret, però sobretot per-

què m'expliquin com ha canviat en els últims anys. Pregunto a la Maria Collelldemont, de 85 anys, del mas Pujoldevall; en Salvador Busquets, de 78 anys, de can Bora; en Josep Casamitjana, de 91 anys, fill de la Comadevall, i l'Amadeu Canalias, de 85 anys, que es va criar a can Coll. M'intriga saber com s'ho feien abans, quan gairebé ningú tenia ni telèfon ni cotxe, per relacionar-se entre veïns que vivien tan lluny els uns dels

altres. I tots coincideixen a dir que tenien més contacte que ara. Treballaven a fora, als camps, i cada dia es veien un munt de vegades. Com que s'aprofitava fins a l'últim marge per poder-hi sembrar, hi havia molts menys arbres i les cases semblaven estar més a prop les unes de les altres. Tothom cantava o xiulava mentre treballava i això feia que et sentissis molt acompanyat. Cada diumenge es trobaven a missa i aquest era el moment quan tothom es posava al dia. Les campanes tenien un paper clau. Tocaven les hores, però també avisaven de les notícies més importants. Si en alguna casa es calava foc dringaven molt seguit i a continuació algú cridava el nom del mas en perill perquè tothom pogués anar-hi a ajudar. Quan s'acostava una pedregada el so de les campanes era més greu i fúnebre, i el capellà sortia fora amb una creu per pregar. I evidentment també informaven quan es moria algú: dos tocs si era una dona, tres si era un home.

Llavors tothom estava molt acostumat a caminar i les distàncies no eren cap problema. La mainada feia cada dia un munt de quilòmetres a peu per anar fins a escola. Cap al 1960, estudiaven a Batet entre 60 i 70 nens i nenes. També el servei de correus es feia caminant. En Joan de can Sargatal, que era el carter, anava cada tarda fins a Olot a recollir la correspondència. I ben entrada la nit, quan havia acabat les feines de pagès, es dedicava a repartir-la per les cases. Encara que fos ben fosc, ningú portava llanternes ni llums perquè es coneixien els camins de memòria i no els feia por trobar-se cap animal salvatge ni tampoc persona amb males intencions.

L'única cosa que els feia temor era la màgia, especialment la màgia negra. Algun dels nostres interlocutors assegura que hi

A dalt, vista aèria de Batet de la Serra. Al detall, en Batoies, el gegant de Batet.

A PEU PER LA GARROTXA

De Sant Feliu al Coll de Pruit

UNA ATRACTIVA I MOLT VARIADA ASCENSIÓ QUE ENS PORTARÀ DES DEL FONS DE LA VALL D'HOSTOLES FINS A L'ALTIPLÀ DEL COLLSACABRA

Joaquim Agustí i Bassols > TEXT I FOTOGRAFIA

Sortirem de l'estació de Sant Feliu de Pallerols, que va veure el pas del tren d'Olot fins al 1969, per l'avinguda del Brugent. Travessarem el riu Brugent, a la vora d'un petit parc ombrejat per plàtans, i seguirem carrer amunt. Aviat trencarem a la dreta per la carretera de la Fàbrega, asfaltada. Passarem per sota l'Omvert, masia bastida als peus de la muntanya del santuari de la Font de la Salut, creuarem el torrent Saverneda, poc abans d'un veïnat de cases modernes, i anirem a la Fàbrega, casa pairal precedida per una avinguda de xiprers. Una cabalosa font ens hi dona la benvinguda.

Voltarem per darrere la casa, travessarem el rec i anirem a can Campaneta, pintoresc i molt interessant molí. Seguirem cap amunt per una carretera, deixarem a l'esquerra can Norat i el Molí

Nou, tornarem a un camí que s'enfila per l'alzinar, a la vora del sorollós Brugent, deixarem a la dreta el camí de Riubrugent i arribarem a can Mates, molí ruïnós. Travessarem el rec, ara amb algun risc de remullar-nos els peus, i anirem a can Saderra, un altre molí en avançat estat de ruïna. Passarem pel quintà de la casa i tornarem decididament cap amunt. Deixarem a la dreta el bonic salt de la Capa i arribarem a la cabalosa Font Grossa, en part canalitzada cap a Sant Feliu.

Sense deixar de pujar, aviat deixarem a l'esquerra el camí de la Rovirola i anirem a la mina de la Font Grossa; val la pena observar-la, millor amb l'ajut d'una llanterna. Un cop feta la visita travessarem el torrent, ara eixut, i anirem al Castanyer de Sant Miquel.

Una suau baixada ens portarà a trobar la carretera de Riubrugent; nosaltres seguirem de pla i cap a l'esquerra. Aviat arribarem al coll d'Uria, lloc de pas de la sinuosa carretera C-153, que al llarg de 80 anys i fins fa una dècada va ser la principal via de comunicació entre la Garrotxa i Osona.

Un canvi radical. Al coll d'Uria podem dir que comença un itinerari diferent. Sortirem d'un dels paratges més feréstecs de la Vall d'Hostoles per endinsar-nos en terres de la veïna Vall de Bas, deixarem la conca del Ter per entrar en la del Fluvià. Travessarem la carretera i agafarem una pista que planeja en direcció a ponent, deixant-ne una altra, a l'esquerra, que s'enfila més decididament. Passarem per les feixes de la Fageda,

El Torrent i el Coll de Pruit, amb el puig d'Afra a l'esquerra i els cingles d'Aiats al fons.

SORTIDA I ARRIBADA

A l'antiga estació de Sant Feliu de Pallerols

TEMPS DEL RECORREGUT De Sant Feliu al coll d'Uria, 1 hora i 5 minuts; del coll al coll de Pruit i puig d'Afra, 1 hora i 20 minuts

PUNT MÉS ALT El puig d'Afra, de 1.077 metres

UNA ÈPOCA PER FER-LA

D'octubre a principis de maig

ELEMENTS D'INTERÈS Els molins del rec de la Fàbrega i les masies del veïnat del coll de Pruit

ALTRES PROPOSTES Incloure aquest recorregut en un itinerari circular amb el santuari de la font de la Salut com a fita, sempre per camins senyalitzats

masia enrunada que ens passarà desapercebuda, i anirem a travessar l'imponent torrent Samola. Boniques fagedes senyoregen tot l'entorn. Més enllà del rec la pista torna a pujar. Deixarem a la dreta un camí que baixa a can Pinyana i seguirem cap amunt, dibuixant una llarguíssima giragonsa pels Emprius, a l'ombra de castanyedes. En la bifurcació següent anirem a la dreta. Aviat la nostra pista es converteix en camí, però poc més endavant confluirem amb una altra pista, que baixa del pla de Tafa; la seguirem cap a la dreta, pel frondós paratge del pla de Gratallops.

Poc més enllà, se'ns ajuntarà per la dreta la carretera del Rei, una antiga via de comunicació d'origen incert, però que per les seves característiques recorda fortament les construïdes a la comarca garrotxina a principis del segle XVIII. Es pot seguir el seu traçat des de can Pinyana, als Hostalets, fins al pla de Tafa, però nosaltres només hi coincidirem al llarg d'un parell de centenar de metres. Aviat la deixarem a l'esquerra, precisament just abans d'un dels seus trams més ben conservats, camí del ser rat del Bruc. Nosaltres seguirem recte. Poc més endavant continuarem per un camí que baixa a travessar el torrent de

la Teuleria. Al seu costat trobarem la balma del Murri, petita concavitat situada als peus d'un bloc de roca.

Per terres del Collsacabra. A l'altre marge, el camí puja en curtes giragonses fins a trobar una pista aperduada; la seguirem cap a l'esquerra. Tornarem a travessar el torrent, dibuixarem una llarga ziga-zaga i confluirem amb una altra carretera, més transitable; la seguirem cap a la dreta, per paratges ben característics de la comarca natural en la qual acabem d'entrar, el Collsacabra, encisador mosaic de boscos i pastures. Deixarem a l'esquerra l'itinerari de l'estany del Coll i el santuari de la Salut i anirem a dues esplèndides masies del terme de Pruit, el Torrent i el Coll. La seva imatge, amb els cingles d'Aiats i el santuari de Cabrera al fons, és molt fotogràfica.

A dalt, la torre de puig d'Afra, nevada. A la dreta, la font Grossa amb un bon broll d'aigua.

La curta ascensió al puig d'Afra des de la segona d'aquestes cases, per terreny pelat i un corriol evident, arrodoneix la caminada. Sostre de la modesta serra de Mateus, partionera entre les conques del Fluvià i del Ter, és un extraordinari mirador del Collsacabra. El coronen les restes de la torre dels Carlins, una de les que van formar la línia del telègraf òptic construïda a mitjan segle XIX, però a la qual també s'havia atribuït un origen romà. L'aturada hi és obligada, mentre pensem calmosament en l'itinerari de tornada 📌

“La llibertat viu lluny
d'aquí, i això és l'exili”

WILLIAM SHAWNESSON
1904-1984

museuexili.cat

@museuexili

MUM/E

Museu Memorial de l'Exili

HORARI

De juny a setembre:
De dimarts a dissabte de 10 a 19h.
Diumenges i festius de 10 a 14h.

D'octubre a maig:
De dimarts a dissabte de 10 a 18h.
Diumenges i festius de 10 a 14h.
Tancat els dilluns.

C/ Major 43-47
17700 La Jonquera

PREUS

Entrada general: 4€

Menors de 17 anys,
aturats, escolars,
grups d'estudiants i
docents:

Entrada gratuïta

Major de 65 anys:
Tarifa reduïda, 2€

Pensionistes, carnet
d'estudiant i grups
d'adults:
Tarifa reduïda, 3€

Visita guiada gratuïta i tornada de portes
obertes l'últim diumenge de cada mes

Hora: 11 h. Es prega confirmació prèvia

Informació i reserves per a visites guiades:
Tel. 972 556 533 / info@museuexili.cat

